

Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri

The Poems Not Being Available in The Divan of Hakim Mehmed Efendi

Ramazan EKİNCİ*

ÖZET

Klâsik Türk edebiyatında şairler, hayatlarının muhtelif zamanlarında yazdıkları şiirleri belli ölçüler dairesinde bir araya getirerek divanlarını hazırlamışlardır. Divanlarını tamamladıktan sonra da şiir yazmaya devam eden şairlerin son şiirleri, divanlarının eski nüshalarında yer almamıştır. Genellikle bu şiirler, şiir meraklılarınca mecmualara kaydedilmiş yahut şair, şairin dostları veya müstensihler tarafından divanın yeni nüshalarına ilave edilmiştir. Özellikle son dönemlerde mecmualar üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla birçok şairin divanında yer almayan şiirleri tespit edilerek yayımlanmıştır. Böylelikle klâsik Türk edebiyatı şairlerinin bütün şiirlerinin yer aldığı divanların tertip edilmesine zemin hazırlanmaktadır. Bu makalenin konusunu da XVIII. asrın hattat ve vak'anüvis şairlerinden Hâkim Mehmed Efendi'nin divanında yer almayan şiirleri oluşturmaktadır. Çalışmada Hâkim'in hayatı ve eserleri üzerinde durulduktan sonra söz konusu şiirlerin transkripsiyonlu metinleri verilecektir.

ANAHTAR KELİMELER

Hâkim, Naat, Lügaz, Tarih

ABSTRACT

In Classical Turkish Literature, poems formed their divans by bringing their poems together, which they wrote in different times of their life. Last poems of these poets which continued to write after completing their divans were not available in old manuscripts of their divans. Generally, these poems were recorded to magazines by curious people of poem or added to new manuscripts of divan by poet, friends of poets or people who copy them. Especially, recently, works on magazines gain importance, so poems which are not available in divan of many poets, are published after being determined. So it is possible to arrange divans which include all poems of divan poets. The theme of this article is the poems which are not available in Divan of Hakim Mehmed Efendi who is calligraphist and historian in 18th century. In this article, after dwelling on the life and works of Hakim, text of poems will be transcribed.

KEY WORDS

Hakim, Naat, Lugaz, History

* Arş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı, ramazanekinci@hotmail.com

Giriş

İslâmî dönem Türk edebiyatında, bir şairin klâsik edebiyat çerçevesine uygun olarak yazdığı şiirlerin belli bir düzen içinde derlendiği eserler “divan” olarak isimlendirilir (Pala 2005: 119; Özön 1954: 65). Gelenek içinde klâsik dönem şairinden beklenen, şiirlerini belli hususlar çerçevesinde “divan” adıyla tek bir kitapta topluca ortaya koyması idi. Divan tertip etmek ilhamın rüzgârına kapılarak bir hamlede bir şiir kitabı yayımlamaya benzemeyen, kendine mahsus kuralları olan ve uzunca bir bekleyişi gerektiren bir işti. Usul ve şartlarınca divanını tertibe gitmeden önce yazdığı her yeni şiiri, önce dost çevresinde, şiir meraklılarının buluştukları, her biri şairler bucağı olmuş, şiir sever, hatta kendileri de şair olan esnaf dükkânlarında, çeşitli meclislerde, kapıları kendisine açılmışsa devam edilen konak veya saraylarda şairin bizzat okuması ile edebiyat âlemine girmekte, elinde yazılı olan kâğıttan istinsah edilerek şiir mecmualarına geçmekteydi. Divanını tertip edene kadar yazdıklarını önceden ayrı ayrı kitaplaştırmadan nihayet tek bir kitapta bir araya getiren şairler, bundan sonra kaleme aldıkları şiirleri başka bir eser tertip etmeden yine onun içine kattımlardır. Birçok şair divanlarını, yeni yazdıklarını da ilâve etmek suretiyle hayatlarında birkaç defa hazırlamışlardır. Bundan dolayı bu yeni tertiplerle yapılmış sonraki istinsahlarında divan eskisinden muhtevaca daha zengin hale gelmekteydi (Akün 1994: 396). Şairler çoğunlukla divanlarını kendileri tertip etmişler, divanlarını hazırlamaya fırsat bulamadan vefat eden şairlerin ise divanları ölümünden sonra dostları tarafından tedvin edilmiştir (Pakalın 1983: 456). Şairin ölümünden sonra yapılmış bazı istinsahlarda onun mecmualarda kalmış şiirleri de divanlara ilâve edilmiştir. Ancak bu işlem genellikle müstensihinin bilgisi dâhilinde olan eserler ve mecmualarla sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı özellikle şairin divanının tertibinden sonra kaleme aldığı şiirlerden bazıları, hem divanın en hacimli nüshasında hem de günümüzde hazırlanan tenkitli divan neşirlerinde yer almamaktadır.

Son zamanlarda mecmualar üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar vasıtasıyla birçok divan şairinin divanında yer almayan şiirleri tespit edilerek ilmî neşirleri yapılmıştır.¹ Bu yazının konusunu da XVIII. asır Türk şiirinin nazım-nesir saha-

¹ Bu konuda yazılmış makalelerle alâkalı ayrıntılı bilgi için bk. Kâmil Ali Gıynaş, “Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 245-260.

sında velûd bir simâsı olan Hâkim Mehmed Efendi'nin *divanında* yer almayan şiirleri oluşturmaktadır.

Hâkim Mehmed Efendi, Hayatı ve Eserleri

XVIII. yüzyılın vak'anüvis, şair ve yazarlarından olan Hâkim Mehmed Efendi İstanbul'da doğmuştur. Hayatı hakkında kaynaklarda oldukça fazla bilgi mevcuttur. Bıçakçı Emîr Çelebi diye bilinen Seyyid Halil Efendi'nin oğludur. İyi bir eğitim alan şair, döneminin ünlü âlimlerinden Yanyalı Esad Efendi ve Bursalı İsmail Hakkı Efendi'den dersler almıştır. Sadece medrese tahsiliyle yetinmeyen Hâkim, hat dersleri de almıştır. Sülûs ve nesih hatlarını İsmail Efen-dizâde Abdî Efendi'den öğrenmiş; *Devhatü'l-küttâb* müellifi Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi'den kitabet icazeti almıştır. Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu Hasan Sezâî Efendi'den feyiz alan Hâkim Mehmed Efendi, Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Bir süre Sadâret Mektûbî Kalemî'nde görev yapmış, daha sonra hâcegân sınıfına geçmiş, ardından da silâhdar kâtibi olmuştur. 1 Receb 1166 (4 Mayıs 1753) tarihinde İzzî Süleyman Efendi'nin yerine vak'anüvisliğe getirilmiştir. Hâkim Mehmed Efendi'nin bu görevi 1 Receb 1180 (3 Aralık 1766) tarihine kadar devam etmiştir. Bu görevi sürdürürken çeşitli vazifelerde de bulunan Hâkim'in son görevi rûznâmecilikdir. Vefat tarihi hakkında kaynaklarda ihtilaf mevcuttur. Hâkim'in yaşadığı dönemde yazılan kaynaklardan *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Âdâb-ı Zurfâ* ve *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* şairin vefatını 1184 yılının Regâib (25-26 Ekim 1770) gecesinde olduğunu bildirirken, daha sonraki dönemde yaşamış biyografi yazarlarından Şefkat, Es'ad Efendi, Şeyhülislâm Ârif Hikmet ve Mehmed Süreyya 1185/1771-72; Mehmed Tevfik ise 1197/1782-83 tarihinde olduğunu bildirmişlerdir.²

Arapça ve Farsçayı, bu dillerde eser kaleme alacak derecede bilen Hâkim'in edebî ve dinî mahiyette manzum ve mensur birçok telif ve tercüme eseri, şerh

² Hâkim'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilirken aşağıdaki kaynaklardan istifade edilmiştir: Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 408-409; Sadık Erdem (haz.), *Râmiz, Âdâb-ı Zurfâ*, s. 67-70; Vahid Çabuk- F. Derin (haz.), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmûa-i Tevârih*, s. 215, 368; Ramazan Ekinci (haz.), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 186-187; Filiz Kılıç, *Şefkat, Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, s. 28-29; Ömer Çiftçi (haz.), *Fatîn Davud, Hâtimetü'l-Eş'âr*, s. 94-95; Rıza Oğraş (haz.), *Es'ad Mehmed Efendi, Bağçe-i Sefâ-endûz*, s. 107-108; Nuri Çınarcı (haz.), *Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-Şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, s. 41; Mehmet Arslan (haz.), *Mehmed Cemâleddîn, Osmanlı Tarihi ve Mürevvîhleri (Âyine-i Zurfâ)* s. 60; Nuri Akbayar (haz.), *Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî*, C. 2, s. 560; F.Sabiha Kutlar Oğuz vd (haz.), *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ*, s. 185-186; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mîhran Matbaası, s. 1915; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânî Müellifleri*, C. II, s. 142-143; Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *DİA*, C. 15, s. 189-190.

ve nazireleri vardır.

Hâkim'in en önemli eseri, 1166-1180 yılları arasında zuhur eden olayları anlatan *tarih*idir. Vak'anüvis sıfatıyla yazdığı eser iki cilt olup başlıca konularını tayin, tevcih, teşrifat, Hicaz'a surre gönderilmesi, donanmanın Akdeniz'e çıkışı, mevâcib dağıtılması, hırka-i şerif ziyareti, bayram merasimleri, İstanbul yangınları, vefeyât, cami, çeşme ve kütüphane inşası gibi İstanbul ve saray hadiseleri, nadiren de taşra olayları teşkil eder.

Hâkim'in bir diğer önemli eseri *divan*ıdır. Mürettep olan divanda gerek *tarih*inde gerekse bazı mecmualarda görülen bol miktardaki Türkçe, Farsça, Arapça şiirler ve çeşitli vesilelerle düşürdüğü tarihler, nazireler bulunmaktadır.

Şairin diğer eserleri arasında *Nazîre-i Hilye-i Hâkânî*, *Şerh-i Dîvân-ı Şevketü'l-Buhârî*, *Acâibü'l-Ahbâr fî Ahbâr-ı Seyyidü'l-Ahyâr*, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Terceme-i Füsûsu'l-Hikem*, *Tevhidnâme*, *Kavâidü'l-Fürs* bulunmaktadır (İlgürel 1997: 190).

Şairin divanı üzerinde biri yüksek lisans diğeri doktora olmak üzere iki tez hazırlanmıştır.³ Eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında da birçok makale kaleme alınmıştır.⁴ Ayrıca yine divanında yer almayan bir mi'râciyesi neşredilmiştir.⁵ İki nüshası bulunan divanda mesnevî, kasîde, tahmis, terci-i bend, gazel, rubâî, kıt'a, matla' ve müfred nazım şekilleriyle yazılmış şiirler mevcuttur. 9 kaside, 127 gazel, 1 terci-i bend, 4 tahmis, 30 kıt'a (7'si tarih, 3'ü lügaz), 6 mesnevî (1'i Hilye, 5'i Lügaz), 25 rubâî, 1 matla, 6 müfred olmak üzere divanda toplam 209 manzumenin yer aldığı divandaki bütün şiirlerin beyit sayısı 2093'tür (Poyraz 2008: 36).

³ Mehmet Çakırcı, *Hâkim Mehmed Efendi Divânı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006; Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Ondokuzmayıs Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2008.

⁴ Bk. Yakup Poyraz, "Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Nazire-i Hilye-i Hâkânî Adlı Eseri", *Turkish Studies*, S. 3 (2007), s. 449-488; Mehtap Erdoğan, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XI/1, Sivas 2007, s. 317-358; Yakup Poyraz, Ayhan Tergip, "18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatı Kaynakları Özel Sayısı*, S. 15 (2010), s. 188-202; Yakup Poyraz, "18. Yüzyıl Dîvân Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddî Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8 (2009), s. 346-374.

⁵ Mehtap Erdoğan, "Türünün Farklı Bir Örneği: Hâkim Mehmed Efendi'nin Müstezâd Nazım Şekliyle Yazdığı Mi'râciyesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40 (2009), s. 75-117.

Şairin edebî şahsiyetiyle alâkalı olarak divanı üzerinde doktora tezi hazırlayan Yakup Poyraz şu tespitlerde bulunmuştur:

“Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söylemiştir ve kıymetli telifleri vardır. Tarih düşürmesindeki ustalığını hemen bütün kaynaklar kabul eder. İyi bir edib ve şair olduğunu dile getiren kaynaklar şiir bilgisi yönünden Hâkim’in asrın önemli şairlerinden biri olduğunu ifade ederler. Şair, kendine özgü bir tarz ve üslûp ile taklitten uzak şiirler yazar. Hâkim’in şiirlerinin insana hoş gelen bir yönü vardır, seçtiği sözcüklerle düşünceleri uygunluk gösterir. Dili genellikle yalın olmakla beraber istendiğinde zor anlaşılacak bir üslûba kayar. Ve kendisinin güçlü ve zor anlaşılır bir şair olduğunu iddia eder.”(Poyraz 2008: 34-35)

Hâkim Mehmed Efendi’nin Divanında Yer Almayan Şiirleri

Çalışmanın esasını teşkil eden Hâkim’in *divanında* bulunmayan şiirler, biyografik kaynaklarımızda Hâkim’le alâkalı değerlendirmelerden sonra yer almaktadır. Şairin divanı üzerinde hazırlanan doktora tezinde divan dışında kalan sadece iki beyitlik nazım ve beş beyitlik gazele temas edilmiş, makalede yer verilen naat, lügaz ve tarihlere değinilmemiştir. Hâkim *divanında* yer almayan şiirlerden gazel, kıta nazım şekliyle yazılmış tarihler ve iki beyitlik nazım XVIII. asır tezkire müelliflerinden Râmiz’in *Âdâb-ı Zuraîfâ*’sında kayıtlıdır. Şairin *divanında* bulunmayan şiirlerden on yedi beyitlik lügaz, Hâkim’in de öğrencisi olan hattat şair ve nâsirlerimizden Müstakimzâde Süleyman Sadeddin’in *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı hattatlar tezkiresinde kayıtlıdır. Şairin *divanında* yer almayan naat ve tarihler, kaleme aldığı biyografik eserlerle XVIII. asrın önemli yazarlarından kabul edilen Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî’nin *Hadîkatü’l-Cevâmi*, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* ve *Mecmûa-i Tevârîh* adlı kitaplarında bulunmaktadır.

1) Gazel

Hâkim’in *divanında* 10’u Farsça olmak üzere toplam 127 gazel vardır (Poyraz 2008: 40). Bunlar arasında aşağıdaki beş beyitlik gazel yer almamaktadır.⁶

Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün
Kalem taşvîr-i ‘aşkı şu’le-i bî-reng yazmışdır
Velî ol şu’leden âyineyi pür-jeng yazmışdır

⁶ Şeyhülislâm Es’ad Efendi’nin *Bagçe-i Safâ-endûzu*’nda, Hâkim Mehmed Efendi’ye ait olduğu bildirilen “gönül” redifli bir gazel bulunmaktadır. Es’ad Efendi, bu şiiri Fatîn’den naklettiğini bildirir. Bilindiği üzere Fatîn, tezkiresine şekli bir yenilik getirerek önce şiirleri sonra o şiirin ait olduğu şairin biyografisini kaleme almıştır. Bunun farkında olmayarak Es’ad Efendi sehven “Abdüşşekür Hâkim Efendi”nin “gönül” redifli gazelini, Hâkim Mehmed Efendi’nin biyografisinden hemen sonra geldiği için ona mâl etmiştir. Bk. Rıza Oğraş, *age.*, s. 108; Ömer Çiftçi, *age.*, s. 95.

Nigāh it şafha-i ruhsārım üzre kilik-i müjgānım
Hurūf-ı mā-cerā-yı ‘aşkı reng-ā-reng yazmışdır

Teḥ-i gevherde āhım hem-reg-i āteşde yākūtüm
Benim ressam-ı fıtrat cevherim yek-reng yazmışdır

Şeh-i mülk-i cünün kim sikkeyi mermerde kızmışdır
Ser-i jülide-müy-ı Kays’a Leylî seng yazmışdır

Dü-tā kâmet görünsem çok mı **Hâkim** istikâmetden
Ki naḥl-i kıddimi nük-i taḥammül-ceng yazmışdır
(Erdem 1994: 68-69)

2) Tahmis

Hâkim’in yazımının konusunu oluşturan şiirlerinden ikincisi bir tahmistir. Şairin divanında dört tahmis bulunmaktadır. Bunlardan ilki Pîr Mustafa Paşa, diğer üç tahmis ise Halîm’in gazellerine yazılmış tahmislerdir. Rüşenî’nin meşhur naatına⁷ yazılan bu tahmis divanın tenkitli metninde yoktur. Bu tahminin ilk ve son bendi, Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî’nin edebiyat tarihimizde tamamı şair ve nâsirlerin hayat hikâyelerini konu edinen tek vefeyât-nâme olan *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* adlı kitabında Hâkim’e ayrılan bölümde kayıtlıdır. Şiirin tamamı ise *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*’nin Uşşâkî Tekkesi 365 numarada kayıtlı nüshasının sonunda yer alan şiirler arasındadır. Ayvansarâyî, vefeyât-nâmesinde XVIII. asır şairlerinden divan kâtibi Mustafa Fennî’nin biyografisinde bu şiirle alakalı olarak şunları söyler:

“*Āşâr-ı şîriyyesinden ‘Ömer Rüşenî’niñ bu na‘t-ı şerîfini taḥmîs eylemişdir. Evvel ü âḥiri budur. Ma‘lûm ola ki bu na‘t-ı şerîfe çok kimesneler taḥmîs ü tesdîs ve perdâzî ḫıdmetler eylemişlerdir. Ma‘lûmumuz olanlardan on dört kimesneniñ eşerini cem‘ etdik, ḫayâtda olmayanlarıñ nâmları güm olmamaḫ için târiḫleriyle eşerlerine işâret ve bu tarîḫ ile bir nev‘ ḫıdmet eylemişizdir.*” (Ekinci 2013: 188).

Ayvansarâyî’nin bahsettiği bu eserin müstakil bir nüshasına bugün itibariyle kütüphane kayıtlarında tesadüf edilmemiştir. Lâkin yazarın vefeyât-nâmesinin yukarıda bildirildiği üzere Uşşâkî Tekkesi 365 numarada kayıtlı nüshasının sonunda, Rüşenî’nin bu şiirine yazılmış on altısı tahmis ve birisi

⁷ Ayvansarâyî, Dede Ömer Rüşenî’nin (ö. 1497) hayatından bahsederken bu şiirin çok sevildiğini ve her makamda bestesi bulunduğunu söylemektedir. (Ekinci 2013: 101) Bu şiir, İsmail Dede Efendi (ö. 1846) tarafından ilâhî ve tevşîh şekillerinde Râst, Bayâtî, Evc, Hisâr, Hüseyinî, Mâhûr, Sabâ, Segâh ve Uşşâk makamlarında bestelenmiştir. (Yeniterzi 1993: 74)

tesdis on yedi şiir bulunmaktadır.⁸ Bu tahmislerden birisi de Hâkim Mehmed Efendi'ye aittir.

Hâkim, Rûşenî'nin naatına beyit sırası serbest olmak üzere sekiz bentlik bir tahmis kaleme almıştır. Naatın 5, 8 ve 9. beyitleri tahmise dâhil edilmemiştir.⁹

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
 Hağ-nümâ âyinedir rüy-ı nebiyy-i Kureşî
 Niçe teşbih edeyim vechiñe mâhî güneşi
 Rağm-ı 'âlemden anıñ toğmadı mânend ü eşi
 Çün toğup tutdı cihân yüzini hüsnüñ güneşi
 Kim ola sevmeye bu vech ile sen mâhveşi

Rû-siyâhân-ı hevâ ma'zeretin mazhar ise
 Cem' olur hâtır-ı âmâli perîşân-ser ise
 Çâker-i dergeh-i ihsânıñ olan mu'ser ise
 Sen emîre kul olan her ne kadar müdbir ise
 Bende-i muğbil olur mişl-i Bilâl-i Hâbeşî

'Acem'e nisbet ile buldu şeref ehl-i Yemen
 Kesb-i fağr etdi yetim olmağ ile dürr-i 'Aden
 Müfred-i Ma'nî vü Nizâr u Horâsân'la Hoten
 Türk ü Kürd ü 'Acem ü Hindî bilür bunı ki sen
 Hâşimîsin 'Arabîsin Medenîsin Kureşî

Râ'id-i cüy-ı 'ağası şehâb-ı nîsân¹⁰
 Ciger-i gevher-i dil-teşne şadefde reyyân
 Çeşmsâr-ı kefine lü'lü'-i rahmet o benân
 Parmağından akıdup âb-ı revân-bağş-ı revân
 Nice yüz biñ kişiden def' idisersin 'ağası

Vereli hikmet-i i'câz ile Loğmân'a sebak
 Ni'metiñ süfresiniñ loğmasına müstağrak
 Der-i deryüze[de] Sokrat tutar el[in]de tabak

⁸ Rûşenî'nin bu naatına Nâlî, İzzî, Vahîd, Nazîm, Nahîfî, Hassân Ahmed, Fennî, Mü'minzâde Hasîb, Mehmed Râsim, Hâkim, Müstakimzâde, Salâhî, Kânî, Hâlikî, Sıdkî, İbrahim Necâtî, Hüseyin Vassâf tahmis ve Zamîrî Mustafa Efendi ise tesdis yazmıştır.

⁹ Rûşenî'nin naatında bulunan ve Hâkim'in tahmisinde yer almayan beyitler şunlardır:
 Yırdeki da'veti fevt ola gidem diyü göge
 Bağladuñ bilüñe iy nûr bilâ-sâye taş

Lâle beñzer ki gül-i rûyuña indürmedi baş
 Mug-ı hindû kimi yandı kararup içi taş
 Kesilüp başın ayahda göriser her ki seniñ
 Yüzün izüñe sürüp koymaz ayaguña başı (Tavukçu ...:77)

¹⁰ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

*Dîg-i hikmetde pişürdi çü senüñ sevgiñi Hağ
Cebre'îl olsa n'ola maḡbaḡınuñ hîme-keşi*

Pehlivānlıqla saña da'vî iden aḡker olur
Arḡası yire gelip zen gibi şerm-âver olur
Çözülür kısbeti mu'ciz serine çâder olur
Üzülür 'ırḡ-ı Ebū Cehl gibi ebter olur
Sen Ebū'l-Ḳāsim ile her kim iderse güreşi

Eylediñ Sidre'den ey nūr-ı tecellî güzeri
Lā-mekān-ı ḡarem-i ḡurbe açup bāl ü peri
Cebre'îl'in o zamān bu idi vird-i seḡeri
Sensin ol püşt ü penāh-ı melek ü ins ü perî
Enbiyānuñ güzeli sevgülüsi ḡüb u ḡoşî

Hâkimâ nağme-serâ şevḡ-ı ruḡuñla gülüñe
Rüyuna süre-i Ve's-şems okudur bülbülüñe
Naḡ eder âyet-i İsrâ'yı ser-i kâkülüñe
Ve'd-ḡuḡâ verdüñe Ve'l-leyl okurum sünbülüñe
Rüşenî virdi budur küllü ḡadatın ve 'aşı

(Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 365, vr. 98b-99b)

3) Lügaz

Hâkim'in *divanında* 4'ü Türkçe, 3'ü Arapça ve 1'i Farsça olan 8 lügaz bulunmaktadır (Poyraz 2008: 42). Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış aşağıdaki on yedi beyitlik şiir divanda yer almamaktadır.

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Nedir ol şüret-i nūr-ı ezeli
Eşer-i ḡāme-keş-i lem-yezeli

Mazhar-ı feyz-i tecellî-i kadīm
Māh-ı zībende fūrüg-ı ta'zīm

Şekl-i nūrānî vü evşāfî celil
Zāt-ı pākîze-i mevşūfa delil

Ya'nî bir şāhid-i şîrîn eḡvār
Çeşm-i 'uşşāḡa cilā-yı ebsār

Oldu efgendesî ḡūrî vü melek
Daḡî dil-dādesi meh-tāb-ı felek

'Arızı ḡüb u müdevver çeḡre
Çeḡre-sāyānı bulurlar behre

Zer u ziverle muḡallā bedeni
Bir siyeh-çerde güzeldir medenî

Māhdır kendi hilāli hāle

Deheni gonce ‘izârî lâle
 Çâr gonceyle açılmış gül-i ter
 Nefha-pâşende-i müşg-i ezfer
 İki ebrûları mânend-i hilâl
 Oldu âvîze-i mihrâb-ı celâl
 ‘Âşıkı hüsnü ederdi bî-hüş
 Rüyunu eylemese mıkna‘a-püş
 N’ola râm etse eger şîr-i neri
 İsm-i a‘zamdır anîñ tâc-ı seri
 Eden ol şüret-i zîbâya nazâr
 Şübhe yok hâşıl eder nür-ı başâr
 Rüy-mâl et aña her şubh u mesâ
 Olagör ‘izzet ile nâşıyesâ
Hâkim ol ehl-i dile halka be-güş
 Edegör ma‘rifeti kurtâ be-güş
 Yürü deryûze-i ‘irfân eyle
 Bu lügaz hallini im‘ân eyle
 Olmasa etmeye tahşîl-i nevâ
 Kef-i sâhil yem için râhe-güşâ

(Müstakimzâde 1928: 408-409)

4) Nazım

Hâkim’in *divanında* yer almayan bir diğer şiiri ise biyografik kaynaklarımızdan Râmiz’in *Âdâb-ı Zurafâsı*’nda “kıt’a” başlığıyla kayıtlı bir nazımdır.

Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün
 Bende ol şıdk-ı muhabbetle hakîm-i ezele
 Olamaz mazhar-ı tevfiğ u ‘inâyet hâzele
 [Şıgınu] devlete başdı ayağ[ı] mübtezele
 Sözümi tut anîñ üstine kapıyı rezele¹¹

(Erdem 1994: 68)

5) Tarihler

Yukarıdaki şiirlerin dışında Hâkim’in *divanında* yer almayan bazı tarih beyitleri, biyografik kaynaklarımızda bulunmaktadır. Söz konusu şiirler, şairin

¹¹ “Cihângîr” mahlaslı Sultan III. Mustafa’nın (ö. 1774) da bu şiirle aynı vezin ve kafiyede benzer bir şiiri vardır:

Yıkılıpdır bu cihân sanma ki bizde düzele
 Devleti çarh-ı denî verdi kamu mübtezele
 Şimdi ebvâb-ı sa’âdetde gezen hep hezele
 İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-yezel’e

Sultan I. Mahmud'un (ö. 1754) yaptırmaya başladığı ancak ömrü vefâ etmediğinden Sultan III. Osman'ın (ö. 1757) tamamlattığı Câmî-i Şerîf-i Osmâniye'nin külliyesinde bulunan imaret, medrese ve sebilin yapımına düştüğü tarihlere dir.

Külliyenin içinde bulunan imaret için Hâkim'in düşürdüğü tarih şu şekildedir:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün
Şehen-şâh-ı cihân sultân-ı 'âlem
Ki oldu mazhar-ı tevfiğ-i Hâllâk

Hayâ vü 'adl ü sıdkıñ menbâ'dır
Kerem-ver şâhib-i i'tâ vü infâk

Bu dergâh-ı ni'âm-bağş-ı vesîci
Yapıp kıldı müşeyyed fâk-ber-tâk

Edip i'tâm-ı miskîn ü yetîmi
'Aâ-h'âhâna etdi luftun ilhâk

Mevâid baş olunduğca cihâna
Simât-ı şükrü olsun kurb-i i'tâk

Yazılsın kilk-i **Hâkim**'den bu târih
Ola a'lâ 'imâret bâb-ı erzâk

sene 1169 (Erdem 1994: 69)

Hâkim'in bir başka manzumesi ise söz konusu külliyedeki medrese için düşürdüğü tarihtir:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Düşdü bir târih **Hâkim**'den du'â
Medhal-i 'ilm ola bâb-ı medrese

sene 1169 (Galitekin 2001: 64)

Şair, aynı külliye de bulunan sebil için de tarih düşürmüştür:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Böyle inşâd etdi **Hâkim** bendesi târihini
Eyledi Sultân 'Osmân şu gibi cûdun sebîl

sene 1169 (Erdem 1994: 69)

1168/1754-55 senesinin kış mevsiminde şiddetli soğuk hava sebebiyle İstanbul'da Sütlice ve Eyyûb arasında deniz donmuş, Hâkim de bu olaya tarih düşürmüştür:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Buz üstünden geçen bir kimse geldi dedi târîhin
Deñiz altmış sekizde tonda buzdan ben deñiz geçdim

sene 1068 (Derin-Çabuk 1985: 215, Erdem 1994: 70)

Sonuç

Bu makalede XVIII. asırda nazım-nesir alanında birçok eser kaleme almış hattat, tarihçi şairlerden Hâkim Mehmed Efendi'nin divanında bulunmayan manzumeleri kaynaklarıyla birlikte neşredilmeye çalışılmıştır. Başta biyografik kaynaklar ve muhtelif eserlerdeki kayıtların, edebiyat tarihi açısından önemi bilinmektedir. Hâkim Mehmed Efendi divanında bulunmayan şiirlerin tespiti- nin yapıldığı bu çalışmayla söz konusu kaynakların, özellikle divanların tamamlanması açısından da yardımcı olduğu görülmektedir. İleride *Hâkim Divanı* yayınlanmak istendiğinde, bu şiirlerin yanı sıra yine divanda yer almayan müstezad nazım şekliyle yazılmış mi'raciye de esere dâhil edilerek şairin bütün şiirlerinin bulunduğu tekâmül bir eser vücûda getirilebilir. ©

KAYNAKLAR

- AKBAYAR, Nuri (1996), *Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî*, C. 2, İstanbul.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994), “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. 9, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2003), *Mehmed Cemâleddîn, Osmanlı Tarihi ve Mürevvihleri (Âyine-i Zürafâ)* İstanbul, Kitabevi Yay.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333), *Osmânlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- ÇABUK, Vahid - DERİN Fahri (1985), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmûa-i Tevârih*, İstanbul, İ. Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAKIRCI, Mehmet, (2006) *Hâkim Mehmed Efendi Divânı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ÇINARCI, Nuri (2007), *Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-Şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, Gaziantep Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇİFTÇİ, Ömer, *Fatîn Davud, Hâtimetü'l-Eş'âr*, (13.07.2013), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219117/h/metin.pdf>.
- EKİNCİ, Ramazan (2013), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Buhara Yay., İstanbul.
- ERDEM, Sadık (1994), *Râmiz, Âdâb-ı Zürafâ*, AKM, Ankara.
- ERDOĞAN, Mehtap (2007), “Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XI/1, Sivas.
- ERDOĞAN, Mehtap (2009), “Türünün Farklı Bir Örneği: Hâkim Mehmed Efendi'nin Müstezâd Nazım Şekliyle Yazdığı Mi'râciyyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum.
- GALİTEKİN, Ahmed Nezih (2001), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul, İşaret Yay.
- GIYNAŞ, Kâmil Ali (2011), “Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası” *Selçuk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi Dergisi* S. 25, Konya.
- İLGÜREL, Mücteba (1997), “Hâkim Mehmed Efendi”, *DİA*, C. 15, İstanbul.
- KILIÇ, Filiz, *Şefkat, Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî*,(13.07.2013) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219127/h/metinsb.pdf>.
- KUTLAR OĞUZ, F. Sabiha vd (2012), *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul.

- OĞRAŞ, Rıza, *Es'ad Mehmed Efendi, Bağçe-i Safâ-endûz*, (13.07.2013) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219113/h/bahce.pdf> ;
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1954), *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1983), “Divan”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul, MEB Yay.
- PALA, İskender (2005), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yay.
- POYRAZ, Yakup (2007), “Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Nazire-i Hilye-i Hâkanî Adlı Eseri”, *Turkish Studies*, S. 3, s. 449-488.
- POYRAZ, Yakup (2008), *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Ondokuzmayıs Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun.
- POYRAZ, Yakup (2009), “18. Yüzyıl Dîvân Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddî Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8.
- POYRAZ, Yakup-TERGİP, Ayhan (2010), “18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatı Kaynakları Özel Sayısı*, S. 15.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi 365, vr. 98b-99b.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1306), *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (13.07.2013). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275463/h/dede-omer-ruseni.pdf>
- YENİTERZİ, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.